

Виокремлення наукових видань як самостійного об'єкта фондознавчого дослідження покликане вимогами загальносвітової ситуації, коли в умовах фінансового обмеження бібліотек та активного розвитку наукового знання вчасне, фахово обґрунтоване формування фонду означеної групи видань набуває першочергової важливості саме для національної бібліотеки, яка повинна забезпечити науковою, освітньою та загальнокультурною інформацією своїх громадян, надати інформаційну підтримку конкурентоспроможним галузям науки і техніки, сприяти всебічному інтелектуальному розвитку нації.

1. Васильев В. И. Из истории России: академическая книга в 1991–2001 годах: к 10-летию воссоздания Российской академии наук. М., 2004. 2. Воскобойнікова-Гузєва О. Наукові видання у фонді Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: Моногр. К., 2004. 3. Воскобойнікова-Гузєва О. В. Наукові видання сучасної України: динаміка і тенденції розвитку // Вісн. Кн. палати. 1999. № 2. С. 11–14. 4. Зелінська Н. Наукове книговидання в Україні: історія та сучасний стан: Навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. Л., 2002. 5. Квітко І. С. Сучасний стан і перспективи розвитку академічного книговидання в Україні // Книга і преса в контексті культурно-історичного розвитку українського суспільства. Л., 1995. С. 20–32. 6. Кулєшов С. Г. Документальні джерела наукової інформації: поняття, типологія, історія типологічної схеми. К., 1995. 7. Тимошик М. Бібліотечні серії видавництва «Либідь» — «Пам'ятки історичної думки» та «Літературні пам'ятки України» — як продовження традицій українського книговидання // Книга в соціокультурному просторі (досвід книговидання XIX–XX ст. і сучасні проблеми). Л., 1995. С. 37–38. 8. Платє Н. А., Васильев В. И. Издательская и книгораспространительская деятельность Российской академии наук в современный период и ее вклад в развитие международных и культурных связей // Роль книгоиздания в развитии международных научных и культурных контактов. М., 2005.

УДК 051.2:004.074.3

І. О. Шульга

Інститут бібліотекознавства НБУВ

ЕЛЕКТРОННІ НАУКОВІ ЖУРНАЛИ ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Викладаються відомості про наукові електронні журнали та ідею самоархівування. Наголошується на перевагах використання комунікаційних технологій.

Information about scientific electronic magazines and idea of samoarhivatsii is laid out. The use of of communication technologies is marked on advantages.

Упродовж останніх трьох століть у світі склалася усталена система наукової комунікації, що базується, головним чином, на використанні наукової літератури. У науці комунікації відіграють особливу роль, бо вони є не тільки необхідною умовою індивідуальної наукової діяльності, але й її системоутворювальним механізмом. Завдяки ним праці окремих вчених поєднуються у наукові напрями та дисципліни, а розрізнені елементи наукового знання створюють цілісну систему. Від ефективності та швидкодії згаданих вище комунікацій істотно залежить уся професійна діяльність наукового співтовариства.

Кожна нова форма комунікацій, яка з'являлася протягом усієї історії розвитку науки, забезпечувала прискорення обміну інформацією. З цією метою розроблялися засоби, що допомагали вченим і фахівцям стежити за змістом світової наукової літератури та своєчасно відбирати з усього масиву необхідні матеріали. Така потреба була обумовлена експоненціальним збільшенням кількості опублікованих наукових документів і посиленням диференціації (спеціалізації) та інтеграції сучасної науки [7, с. 23].

Швидкому розвитку науки сприяла поява перших наукових журналів (60-ті рр. XVII ст.), які згодом стали основним засобом фіксації та розповсюдження результатів наукових досліджень, особливо в галузі природничих наук і медицини.

Науковий прогрес ґрунтується на повному і відкритому доступі до даних, які відображають загальні факти природи чи суспільного розвитку. Однак упродовж останнього часу загострилася проблема вільного доступу вчених і фахівців до актуальної інформації, що зумовила гострі дискусії у світовому науковому співтоваристві. Тому для пошуку шляхів подолання цієї кризи у грудні 2001 р. у Будапешті відбулася зустріч провідних науковців і видавців. У результаті даних обговорень і постала Будапештська ініціатива «Відкритий доступ» [1], яка є одночасно декларацією принципової позиції учасників наради, країн та організацій, які вони представляють, їх зобов'язань, а також пропонує стратегію вирішення проблеми шляхом самоархівування або ж запровадження та підтримки журналів відкритого доступу.

До ініціативи, підписаної учасниками будапештської зустрічі, долучається дедалі більша кількість приватних осіб (4413) та науково-дослідницьких організацій (395).

Потрібно нагадати, що ідея самоархівування була висловлена у 1994 р. Стівеном Харнадом (професором факультету електроніки та комп'ютерних технологій Саутгемптонського університету) в листі під заголовком «Підризна пропозиція для електронного видавництва», що спричинила у подальшому широку дискусію стосовно форм наукової комунікації [4]. Дана пропозиція базується на передумові, за якою автори статей, написаних з науковою метою й опублікованих у фаховій періодиці, не отримують безпосереднього прибутку від продажу своїх праць і є зацікавленими у максимальному розповсюдженні результатів власних досліджень.

У 2003 р. ряд дослідницьких організацій Німеччини, Угорщини, Італії, Китаю, Швейцарії, Норвегії і Франції підписали Берлінську Декларацію Відкритого доступу до наукових знань [9], в якій підтверджена їх прихильність Будапештській ініціативі й підкреслена готовність до подальшого просування нової парадигми відкритого доступу для розвитку науки й суспільства шляхом:

заохочення дослідників/грантоотримувачів до публікації робіт відповідно до принципів відкритого доступу;

заохочення власників культурної спадщини до підтримки відкритого доступу за допомогою подання їх ресурсів в Інтернеті;

розвитку засобів і способів оцінки онлайн-матеріалів для підтримки стандартів якості;

захисту визнання публікацій у відкритому доступі як засобу, що сприяє кар'єрному просуванню вчених;

створення інфраструктури відкритого доступу шляхом наповнення його змістом, розвитку програмного забезпечення, створення мета-даних.

Варто також нагадати, що 1 грудня 2005 р. Верховна Рада України ухвалила Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства у нашій державі [6]. Даний документ містить такі пункти, як «створення в електронній формі фондів архівів, бібліотек, музеїв та закладів культури, формування відповідних інформаційно-бібліотечних та інформаційно-пошукових систем з історії, культури, народної творчості, сучасного мистецтва України тощо, а також забезпечення широкого доступу населення до зазначених систем і ресурсів, зокрема шляхом розвитку систем електронних інформаційних ресурсів з відкритим доступом».

Загалом, відкритий доступ — це безкоштовний доступ читачів до рецензованої наукової літератури з правом читати, завантажувати, копіювати, поширювати, роздруковувати та посилатися на повнотекстові видання. Відкритий доступ — це також сучасна практика наукової комунікації для тих, хто вийшов за межі традиційного наукового часопису зразка «Le Journal des Savants» чи «Philosophical Transactions of the Royal Society of London» 1665 року видання.

Стосовно журналів відкритого доступу, то вони здійснюють експертну оцінку текстів і публікують затверджені матеріали у безперешкодному доступі [3, с. 15]. Видатки на такі журнали складаються з вартості рецензування, підготовки рукописів і простору на сервері. Ці видання покривають свої видатки так само, як теле- і радіокомпанії — платять той, хто зацікавлений у поширенні інформації, тоді як доступ до неї безкоштовний для кожного за наявності належного обладнання. На практиці це означає, що часописи отримують субсидії від університетів чи наукових спілок або ж редакції журналів встановлюють внески за обробку затверджених до публікації статей для авторів чи спонсорів (роботодавця, організації, яка фінансує дослідження). Обсяг таких внесків доволі гнучкий. Вочевидь, за наявності субсидій, публікації у виданнях безкоштовні. Зменшення обсягів субсидій чи розмірів внесків досягається за рахунок прибутків від інших публікацій, реклами, платних оголошень, додаткових послуг, адже існують організації та консорціуми, які надають знижки для таких внесків. Але у разі, якщо науково-освітня організація планує впродовж року публікувати тексти співробітників у журналі відкритого доступу, то внесок сплачує вона, а не автори. У будь-якому випадку простір для творчих підходів стосовно розвитку даних видань безмежний, а їх потенціал — очевидний.

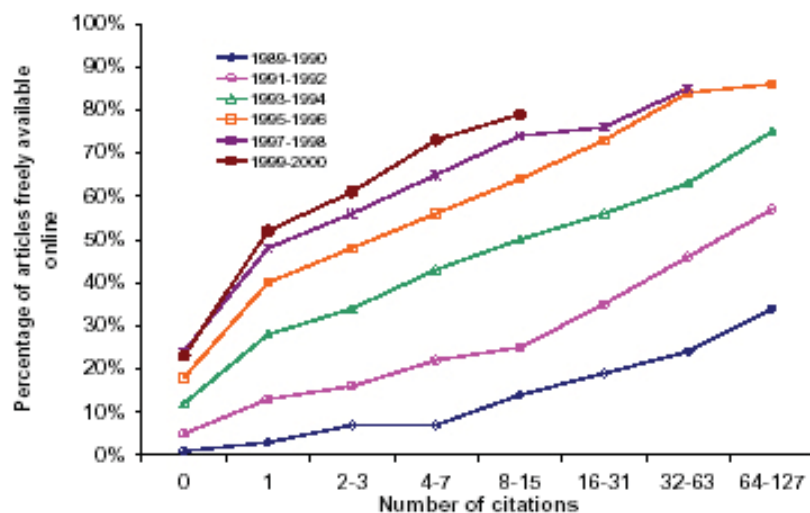
12 травня 2003 р. штаб-квартирою бібліотеки Лундського університету (Швеція) за фінансової підтримки Інституту відкритого суспільства було створено Директорію часописів відкритого доступу — Directory of Open Access Journals (DOAJ) [10]. Ідея створення Директорії обговорювалася та отримала схвалення у 2002 р. на Першій Скандинавській конференції з проблем комунікації. Мета даного проекту полягає у популяризації наукових журналів відкритого доступу, і, як наслідок, — у збільшенні їх використання та впливу. Загалом DOAJ охоплює безкоштовні повнотекстові рецензовані журнали з різних категорій знань (сільське господарство, біологія, хімія, історія, археологія, юриспруденція та політика, економіка, науки про землю, соціологія) багатьма мовами світу. За даними Директорії, станом на 17 квітня 2007 р. налічувалося 2632 фахових електронних наукових журнали. Як пошукові критерії використовуються: назва часопису, заголовок статті, ім'я автора, ключові слова чи слова з анотації. У Директорії знайшли відображення й українські видання — «Symmetry, Integrability and Geometry: Methods and Applications», «Ukrainian Journal of Physical Optics», «Ukrainica Bioorganica Acta», «Украинский химиотерапевтический журнал» та «Journal of Physical Studies».

Нещодавно було започатковано новий портал електронних журналів відкритого доступу Open J-Gate, що був створений компанією Informatics (Індія) як внесок у світовий рух відкритого доступу [12]. Це перший у світі портал, який індексує більше 3000 електронних журналів відкритого доступу на одній пошуковій платформі у форматі стандартної бази даних із доступом до самих часописів. У даний період Open J-Gate репрезентує 3924 журнали таких видавництв, як Highwire Press, American Family Association, Blackwell Publishing, Emerald, Springer, Sage Publication та ін.

Представлення наукових часописів у Всесвітній мережі сприяє також підвищенню рівня їх індексу цитування, за яким науковці та фахівці оцінюють ступінь авторитетності даного видання. Так, у 2001 р. у журналі «Nature» [11, р. 521] була опублікована стаття, що викликала величезний резонанс у науковому співтоваристві. Автор повідомив про результати порівняльного аналізу вивчення цитування доповідей на конференціях упродовж 12 років (1989–2000) з інформатики, обчислювальної техніки та суміжних дисциплін, які знаходились у відкритому доступі на сервері DataBase systems and Logic Programming.

У результаті цього дослідження було встановлено, що онлайнві публікації цитувалися на 336% більше, ніж оффлайнві. Наочніше це краще проілюструвати у вигляді діаграми.

На етапі переходу до інформаційного суспільства загострюється суперечність між невпинно зростаючими обсягами знань, які мають кумулюватися і поширюватися в часі та просторі, й обмеженими можливостями традиційної системи розповсюдження публікацій на паперових носіях «ери Гутенберга» [2]. Магістральний напрям вирішення вказаної суперечності — уведення в систему інформаційних комунікацій поряд з традиційними й електронних інформаційних ресурсів.

Діаграма цитування доповідей на конференціях (1989–2000)

18 жовтня 2004 р. було зареєстровано Міністерством юстиції України спільний наказ Міністерства освіти і науки України, Національної академії наук України і Вищої атестаційної комісії України «Про затвердження Положення про електронні наукові фахові видання» [5, с. 2]. Згідно з цим наказом вказані видання мають доповнити існуючу систему наукових комунікацій, а в перспективі стати однією з її основних складових. Вони враховуватимуться при захисті дисертаційних робіт за умови дотримання вимог, зазначених у спільному наказі. Слід наголосити, що наша країна першою в СНД прийняла нормативно-правовий документ, який ставить знак рівності між друкованими та електронними науковими виданнями.

Згідно із затвердженим Положенням, електронні наукові фахові видання представлені на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, а саме: «Державне управління: теорія і практика», «Спортивна наукова Україна», «Історія науки і біографістика» та ін.

5 квітня 2006 р. було започатковано новий проект «Загальноакадемічний портал наукової періодики» згідно з постановою Президії Національної академії наук України № 96 «Про організацію мережевого інформаційного забезпечення наукових досліджень». Місія проекту — активізація науково-інформаційної діяльності в Україні як різновиду наукової праці; мета — концентроване представлення відомостей про новітні результати теоретичної та прикладної діяльності установ НАН України; практична спрямованість — зміцнення інформаційної бази для підтримки інноваційної діяльності та супроводження процесу суспільних реформ у державі; основний напрям розвитку — включення інформаційних ресурсів порталу в міжнародну систему наукових електронних комунікацій. Сподіваємося, що проект набуде ще більшої популярності й сприятиме формуванню позитивного іміджу української науки.

Для сучасного суспільства характерний стрімкий розвиток та активне використання таких комунікаційних технологій, які забезпечують не лише мережевий інформаційний обмін, але й можливість інтеграції локальних інформаційних ресурсів в єдиний загальнодоступний інформаційний простір [8, с. 30]. Такі ресурси здатні істотно вплинути на інтенсивність процесів наукових досліджень, а забезпечення публічного (зокрема, віддаленого) доступу до них повинно стати одним із першорядних завдань обслуговування освіти, науки та культури.

1. Будапештская Инициатива «Открытый Доступ» [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.soros.org/openaccess/ru/read.shtml>. Загл. с экрана. 2. Костенко Л. Й. Електронні наукові фахові видання в системі наукових комунікацій України [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL:<http://www.nbuv.gov.ua/new/2005/prezkos.htm>. Загол. з екрану. 3. Кучма І. Л. Відкритий доступ як сучасний напрям наукової комунікації // Україна на шляху до суспільства знань: освіта, наука, культура. К., 2005. 4. Негуляев Е. А. Самоархивирование [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL:http://ellib.gpntb.ru/ntb/2004/12/ntb_12_9_2004.htm. Загл. с экрана. 5. Положення про електронні наукові фахові видання: Наказ від 30.09.2004 № 768/431/547/Міністерство освіти і науки України, Національна академія наук України, Вища атестаційна комісія України // Бюлетень ВАК України. 2004. №11. С. 2–3. 6. Постанова Верховної Ради України «Про рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні» від 1 грудня 2005 р. № 3175-15 [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3175-15>. Загол. з екрану. 7. Сорока М. Б. Національна система реферування української наукової літератури / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. К., 2002. 8. Шульга І. О. Архіви та журнали відкритого доступу в галузі бібліотечної справи та інформаційних дисциплін // Бібл. вісн. 2006. №5. С. 23–31. 9. Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities [Electronic resource]. Way of access: URL: <http://oa.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html>. Title from the screen. 10. Directory of Open Access Journals (DOAJ) [Electronic resource]. Way of access: URL: <http://www.doaj.org/>. Title from the screen. 11. Lawrence S. Free online availability substantially increases a paper's impact // Nature. 2001. Vol.411. P. 521. 12. Open J-Gate [Electronic Resource]. Way of access: URL: <http://j-gate.informindia.co.in>. Title from the screen.

УДК 655.413:050

Л. Й. Піскозуб

Українська академія друкарства

**ЖУРНАЛ «НАУЧНАЯ КНИГА»:
МОДЕЛЮЮЧИ УКРАЇНСЬКИЙ АНАЛОГ**

Подаються відомості про світові та українські наукознавчі періодичні видання. Розглядається виклад матеріалу у фаховому науковому журналі «Научная книга». Пропонується створення українського відповідника.

Information about world and Ukrainian naucoznavchi magazines is given. Exposition of material in a professional scientific magazine is examined the «Naouchnaya book». Creation of the Ukrainian defendant on territory of our state is offered.

Наука, наукова діяльність — особлива сфера функціонування книги. Результатами досліджень у сфері гуманітарних наук є наукові публікації, оскільки «...з одного боку наукові видання відбивають реалії наукового та сус-